

Memoria sclaviei romilor între amnezie socială și reconstrucție prin activism, cercetare și arte rome

Conf. univ. dr. Delia GRIGORE

Universitatea din București, Facultatea
de Limbi și Literaturi Străine, Programul
de Studiu Limba și Literatura Rromani
E-mail: delia.grigore@lils.unibuc.ro
ORCID: 0000-0002-1227-7707

Rezumat. Memoria sclaviei romilor în conștiința colectivă contemporană a romilor și neromilor din România se situează între amnezia socială și reconstrucția memoriei prin activismul, cercetarea și artele rome. În acest articol, mă bazez pe conceptul de amnezie socială, definit ca reprimarea memoriei de către societate – respingerea propriului trecut nefavorabil pentru a păstra imaginea pozitivă a majorității și a statului, pentru a examina elemente ale memoriei sclaviei romilor și ale injustiției epistemice în relația cu rromii în România actuală. Articolul prezintă, de asemenea, modul în care memoria sclaviei este reconstruită prin activismul, cercetarea și artele romilor.

Cuvinte cheie: Memorie, sclavie, romi, amnezie socială, injustiție epistemică, activism, cercetare, arte.

Roma Slavery Memory between Social Amnesia and Rebuilding Remembrance through Roma Activism, Research and Arts

Abstract. The Roma slavery's memory in the contemporary collective consciousness of Roma and non-Roma in Romania lies between social amnesia and the reconstruction of remembrance through Roma activism, research and arts. In this article, I draw my theoretical base on the concept of social amnesia, defined as the repression of memory by society – the rejection of one's own unfavorable past in order to preserve the positive image of the majority and of the state, in order to examine elements of Roma slavery's memory and of the epistemic injustice in relation to Roma in contemporary Romania. The article also presents how the memory of slavery is reconstructed through Roma activism, research and arts.

Keywords: Memory, slavery, Roma, social amnesia, epistemic injustice, activism, research, arts.

Introducere

Sclavia romilor în România a durat peste 500 de ani, din 1385 până la abolirea sa legală în 1856. Romii sclavi erau considerați proprietate, supuși exploatării extreme, abuzurilor și reproducerii forțate. Spre deosebire de iobagi și rumâni, sclavii nu aveau drepturi, iar familiile lor erau destrămate după voia stăpânilor lor. Procesul de abolire a sclaviei romilor s-a confruntat cu o puternică rezistență, în special din partea Bisericii Ortodoxe și a proprietarilor de pământuri, dar a fost impulsionat de eforturile de modernizare ale României și de presiunea europeană. Cu toate acestea, numai proprietarii de sclavi au primit despăgubiri, iar politicile post-abolire nu au reușit să integreze romii în societate, lăsându-i marginalizați economic și social mult timp după emanciparea lor legală.

În acest articol, pentru a examina elemente ale memoriei istorice în România actuală, mă bazez pe conceptul de amnezie socială, definit ca respingerea propriului trecut al societății. Îmi construiesc articolul pe cadrul teoretic al amneziei sociale dezvoltat de istoricul Russell Jacoby¹ în *A Critique of Contemporary Psychology* (1975), care descrie două forme de amnezie socială: uitarea trecutului și conștiința pseudo-istorică și susține că *societatea și-a pierdut memoria și, odată cu ea, și rațiunea. Incapacitatea sau refuzul de a reflecta asupra trecutului are ca rezultat incapacitatea de a gândi. Pierderea memoriei ia o multitudine de forme, de la un empirism și pozitivism „radical” care descarcă gândirea trecută ca pe un „bagaj intelectual” la teorii la modă care salută giganții și geniile trecutului ca pe niște nefericiți născuți prea devreme. (...) Pierderea generală a memoriei nu poate fi explicată doar din punct de vedere psihologic; nu este pur și simplu amnezie infantilă. Este mai degrabă amnezie socială – memoria alungată din minte de dinamica socială și economică a acestei societăți. (...) Tocmai pentru că trecutul este uitat, el domnește necontestat; pentru a fi transcens, trebuie mai întâi să fie amintit. Amnezia socială este reprimarea de către societate a amintirii – propriul trecut al societății. Este o marfă psihică a societății de consum.*²

Pentru a explora dacă mentalitatea colectivă contemporană a romilor și a neromilor din România se confruntă cu un model similar de amnezie socială în relația cu sclavia romilor, am adăugat teoriei lui Russell Jacoby pe aceea a Mirandei Fricker referitoare la in justiția epistemică, un fenomen cronic care afectează grupurile persecutate, în cazul nostru romii, prin privarea de cunoaștere, cu două fațete: *injustiția testimonială*, adică *privarea de memorie*³ și *injustiția hermeneutică*, adică *privarea de înțelegere*⁴. Folosind aceste concepte ale Mirandei Fricker, văd ștergerea memoriei sclaviei romilor ca o manifestare a *injustiției*

1 Academician, evreu american contemporan și profesor de istorie la Universitatea din California, Los Angeles (UCLA), autor și critic al culturii academice, specializat în cercetarea în domeniul sociologiei cunoașterii.

2 Russell 1975, pp. 3–5.

3 Fricker 2007, p. 14.

4 Fricker 2007, p. 147.

*epistemică*⁵. Paradoxul traumelor îngropate, neexprimate reprezintă consecințele socio-psihologice ale sclaviei, care sunt trăite în ciuda amneziei culturale asociate cu aceasta. Pentru vindecare, trauma trebuie amintită și exprimată, iar durerea trebuie jelită.

Metodologia cercetării

Acest articol se bazează pe ani de cercetare și activism pentru cauza romilor din România. Forța motrice a cercetării mele privind sclavia romilor este reprezentată de nedreptățile și stigmatizarea internalizată în cadrul propriei mele comunități, comunitatea romă. Consider că recunoașterea contextului cultural și a implicării personale în tema de cercetare sporește, mai degrabă decât diminuează, validitatea studiului, întrucât adevărata înțelegere provine din acceptarea subiectivității cu onestitate și conștiință de sine. Astfel, în calitate de autoare, trec de la persoana a treia la persoana întâi pentru a-mi asuma, în mod clar și deschis, poziția în cercetarea mea. Sunt o femeie romă, așa că cercetarea mea implică durere și traume. De aceea prefer denumirea de reflecții în locul celei de cercetare. Contest noțiunea de obiectivitate pură în cercetarea umanistă și susțin că toți cercetătorii trebuie să-și recunoască subiectivitatea și internalizarea ideilor și cunoștințelor normative în analiză, în loc să simuleze detașarea.

Aș dori să subliniez responsabilitatea etică a cercetării, în special atunci când se studiază subiecți umani, pentru a evita perpetuarea stereotipurilor sau politicilor dăunătoare, așa cum s-a întâmplat în istorie, în special în ceea ce privește poporul rom. În cercetarea mea, mă concentrez pe asigurarea respectului față de oameni, smerenie, integritate, diminuarea prejudecăților în relația cu participanții și empatie în locul condescendenței și milei. Subliniez că cercetarea trebuie să provină dintr-o reflecție profundă, nicidecum dintr-o poziție autoritară.

Pentru a construi metodologia acestei cercetări, m-am bazat pe literatura scrisă de romi. M-am concentrat în principal pe studiile privind sclavia romilor realizate și publicate de istorici și sociologi romi, în special Petre Petcuț,⁶ Adrian Nicolae Furtună,⁷ și Ioan Valentin Negoii.⁸

5 Fricker 2007, pp. 13–14.

6 Autor al lucrării „The Roma – Slavery and Freedom: Establishment and Emancipation of a New Ethnic and Social Category at the North of the Danube 1370–1914” (2015), editor al „Romii din România. Documente, vol. I: 1370–1580” (2009), coautor al „Manualului de istorie și tradiții rome” (2005) și al „Istoriei și tradițiilor rome” (2003).

7 Coordonator al broșurii „Sclavia romilor în Valahia” (2019), coordonator și coautor al „Sclavia romilor și locurile memoriei – Album de istorie socială” (2021).

8 Creatorul Romstoria – videoclipuri explicative care au ca scop popularizarea istoriei romilor și materiale didactice suficient de cuprinzătoare pentru a explica semnificația oricăror evenimente importante din trecutul poporului rom, inclusiv sclavia în țările române.

De asemenea, m-am bazat pe concluziile studiului *Rromii... în căutarea stimei de sine*, primul studiu exploratoriu pe această temă din lume, realizat de echipa de cercetare a Asociației Rroma Center „Amare Rromentza” (2007).⁹ Ipoteza mea de cercetare a luat în considerare această cercetare exploratorie calitativă. După publicarea acestui studiu, cercetarea de teren a continuat prin observarea și discutarea acestui subiect cu beneficiarii diferitelor proiecte ale Asociației Amare Rromentza, în special în domenii precum educația, cultura, combaterea rasismului și ocuparea profesională.

Această cercetare calitativă, desfășurată timp de 15 ani prin observare participativă, realizată direct din interiorul răni deschise, cu inima strânsă sau, mai bine spus, ascunsă într-un colț al minții, dezvăluie, în ceea ce privește înțelegerea, coșmarul a ceea ce trebuie remarcat în societatea contemporană: consecințele sclaviei. Acestea sunt, așadar, câteva dintre concluziile acestei cercetări în curs, inclusiv cea actuală.

Am efectuat, de asemenea, o analiză a activității de cercetare a arhivelor Centrului Național pentru Cultura Romă privind sclavia romilor, o colecție care are ca scop construirea unei baze de date digitale cu documente de arhivă. Aceasta include, de asemenea, cercetări de arhivă privind lupta pentru libertate a Ioanei Tinculeasa Rudăreasa, o femeie romă, fostă sclavă a voievodului, eliberată din sclavie, care a luptat în instanță, timp de 10 ani, pentru libertatea copiilor ei, documentație urmată de un scurtmetraj despre această poveste adevărată.

În cele din urmă, am realizat interviuri semi-structurate individuale și colective cu diferiți membri ai comunităților locale cu locuitori romi, comunități, situate, în principal, în zone cunoscute istoric ca fiind în vecinătatea foștilor proprietari de sclavi, cum ar fi mănăstirile și/sau în vecinătatea fostelor conace boierești. Am realizat 44 de astfel de interviuri în Alexeni, Fetești, Broșteni, Slobozia, Bărbulești și Manasia (toate din județul Ialomița) și în Brăila (județul Brăila), în februarie și iulie 2024.

Printre participanții la interviuri s-au numărat membri ai comunității rome, membri ai comunității române, elevi/studenți romi, elevi/studenți români, profesori romi, în special profesori de istorie, profesori români, în special profesori de istorie, autorități publice locale, consilieri locali romi/experti/funcționari publici, activiști locali romi din organizații neguvernamentale, preoți romi, preoți neromi. Participanții la interviuri au fost recrutați în timpul și înaintea cercetării de teren, prin rețelele locale de organizații rome, activiști, profesori și experți/consilieri locali, autorități publice locale și școli, toate aceste entități fiind contactate pentru a mă ghida și sfătui în cercetarea de teren.

9 Cofinanțat de UNICEF România, studiul a examinat consecințele sclaviei asupra imaginii de sine a romilor, demonstrând că sclavia a influențat foarte mult nivelul stimei de sine etnice a romilor până în prezent, astfel încât majoritatea romilor se confruntă, în continuare, cu o imagine de sine negativă și un nivel scăzut de respect de sine etnic, ceea ce duce la auto-stigmatizarea etnică.

Am folosit un ghid de interviu care include cele mai relevante întrebări pentru cercetare, dar intervievatorul a modificat/revizuit și a eliminat unele întrebări pe baza previzualizării cercetării și a răspunsurilor participanților la interviuri.

Consecințele sclaviei romilor. Alteritatea și amnezia socială

Stima de sine și rasismul internalizat

Sistemul de exploatare al sclaviei a avut consecințe pe termen lung. După abolirea sclaviei, pe lângă lipsa totală a mecanismelor de reparare și vindecare, o consecință imediată a sclaviei a fost că mulți romi, în special foștii sclavi care aparținuseră boierilor și mănăstirilor, au fost obligați să se întoarcă la foștii lor stăpâni și să continue să lucreze pentru ei, doar pentru hrană și adăpost, într-o stare de semi-sclavie.¹⁰ Această tranziție către un statut social similar cu cel anterior s-a desfășurat într-un context de neputință și neglijare a romilor în politicile și reformele publice. De-a lungul timpului, marginalizarea, munca ieftină și excluderea romilor care fuseseră sclavi au declanșat inegalități socio-economice semnificative pe termen lung, stigmatizarea pe baza apartenenței etnice și un decalaj cultural între populația majoritară și comunitățile rome.¹¹

Există modele mentale socio-istorice și culturale transmise intergenerațional care se manifestă în cel puțin două forme opuse, dar legate între ele și cu mai multe fațete: a) inferiorizarea membrilor grupului etnic de apartenență/origine stigmatizat și oprimat – sentimentul de „a fi mai puțin decât”; și b) uneori, un complex aparent de superioritate etnică – o formă sau o mască a complexului de inferioritate deghizat, necesar pentru supraviețuirea într-o lume ostilă – atitudinea de „a fi mai mult decât”. Aceste expresii ale imaginii de sine negative sunt legate de rasismul extern și internalizat, precum și de o expresie manifestă a complexului de superioritate al majorității grupului de referință. În toate formele sale, stigmatizarea duce la *prejudicii psihosociale*.¹²

Mulți romi preiau și internalizează mesajele sociale privind rolul lor inferior în societate, uneori la nivel subconștient, o înțelegere care nu poate fi schimbată cu ușurință. O astfel de poziție de inferioritate implacabilă a fost evidentă în interviurile pe care le-am realizat pentru cercetarea din 2007 privind stima de sine etnică a romilor. Această acceptare a etichetării și a modelului mental de raportare la alteritate, care pare aproape o acceptare a unei stări de sclavie inconștientă, transpare în cuvintele, propozițiile, narațiunile sau descrierile pe care romii le folosesc despre ei înșiși: „Ce vrei, sunt țigan, nu voi fi niciodată șef!”; „Am patru clase: mai mult decât suficient pentru un țigan! Doar nu m-oi face popă! Unde naiba ai mai văzut popă țigan?”; „Nu am nevoie de școală, sunt doar un țigan! Ce să fac cu prea

10 Petcuț 2015, p. 154.

11 Furtună, Neacșu și Grigore 2007.

12 Lamont *et al.* 2016.

multă școală? Doar nu m-oi face doctor! Unde naiba ai văzut doctor țigan?”; „Noi, țiganii, știi, suntem mai buni la comerț decât la școală!”; „Așa suntem noi, țiganii: înapoiată!”; „E țigan, dar e deștept!”; „Țiganul rămâne țigan: până nu fură puțin de la tine, nu renunță!”; „Adevărul e că așa suntem noi, țiganii, nu prea ne place munca!”; „Negru și urât, chiar arată a țigan!”; „Țiganul e un hoț mare!”. În contextul unei conștiințe etnice stigmatizate, romii nu se pot vedea decât ca fiind mai puțin deștepți, de aceea este necesară utilizarea adversativului când vine vorba despre un rom deștept: „E țigan, dar e deștept!”. „Țiganii” nu pot fi nici medici, nici preoți, nici lideri, iar nivelul lor de aspirații este destul de scăzut: mai mult comerț, mai puțină școală.

În acest proces social și cultural al alterității, grupul majoritar este considerat grup de referință, în timp ce grupul de origine este esențializat ca fiind inferior. Astfel, romii învață, de la societatea majoritară, că trăsăturile specifice romilor sunt inferioare, în timp ce trăsăturile specifice românilor conferă un statut superior: „E-așa de albă și de frumoasă, de nici nu-ți vine să crezi că e țigancă!”; „E-așa de albă și de frumoasă, că zici că-i româncă!”; „Românu-i român: cu două trepte mai sus decât noi, țiganii!”; „Să curățăm casa cât putem de bine, pentru că vin românii la noi și nu vrem să spună – uitați-vă la țiganii ăștia, țiganul tot țigan!”; „Un român te-a luat de soție, și-a pătat botezul, ai grijă să prețuiești acest lucru! E mare lucru!”; „A luat o româncă, albă, frumoasă: bravo lui, țiganul!”; „Are o noră frumoasă, zici că e româncă!”; „Uite ce băiat frumos și blond am, blond și cu ochi albaștri! Când va crește, nu va mai avea nevoie de o țigancă, își va lua româncă!”; „Uite, dacă sunt români, își trimit copiii la școală!”. Accesul la un statut social superior statutului inferior interiorizat se obține fie prin mascarea sau ascunderea apartenenței etnice proprii, posibile în cazul romilor albi, fie prin căsătorii hipergame intra sau extra comunitare.

Reprezentarea socială actuală a femeii rome a fost, de asemenea, influențată de practicile de violență sexuală din perioada sclaviei. Pentru stăpânii de sclavi, „țigancă” era utilă doar în măsura în care creștea numărul sclavilor. Mai mult, tinerele rome, în special fetele necăsătorite – *chaia baria* (fete virgine) – erau folosite ca obiecte de plăcere atât pentru stăpânii lor, boieri sau călugări, cât și pentru oaspeții acestora. Un efect al abuzului sexual și al violului a fost stereotipul „țigănci frumoase și fierbinți”, pe care, uneori, romii îl interiorizează sub forma stereotipului aparent pozitiv al femeilor rome frumoase și pasionale. Interiorizarea „țigăncii” exotice și frumoase poate fi explorată ca o reflectare a stimei de sine scăzute, mai ales când este văzută ca cea mai mare, dacă nu singura calitate a unei femei rome. După cum a remarcat un interviuat din cadrul cercetării din 2007 privind stima de sine a romilor, „Ar trebui să știți că avem femei frumoase și sexy! Asta se spune, asta spun românii, dar și țiganii spun asta, și eu cred că așa și este!”

Chiar dacă nu se reflectă din punct de vedere cognitiv, sclavia persistă în memoria colectivă ancestrală a multor familii de romi, cu toate consecințele sale psihosociale. Expresii precum „Ce să fac, de asta nu știu prea multe, sunt țigan” sau „suntem doar țigani, ce să facem?” folosite de unii dintre intervievații din cercetarea din 2007 reflectă consecințele profunde ale sclaviei în paradigmele auto-stigmatizării. Datorită statutului social de

excluziune, grupul de origine/apartenență nu este considerat un grup de prestigiu, nu are un capital social pozitiv și nici un capital simbolic bine structurat. Prin urmare, acesta nu oferă individului un statut înalt în societate și o stare de siguranță. În consecință, membrii grupului caută căi de evadare către autorealizare în alte grupuri, dar, pentru a fi acceptați acolo, trebuie să copieze modelele alterității cât mai autentic posibil.

Stima de sine negativă este profund interconectată cu rasismul extern și internalizat. În timp ce literatura de specialitate s-a concentrat mai mult pe legătura dintre rasismul extern și stima de sine, s-a scris puțin despre legătura dintre rasismul internalizat și rasism (Hancock 2010). De fapt, sclavia romilor a primit puțină atenție în istoriografia generală, iar dimensiunea unui posibil sindrom post-traumatic al sclaviei romilor nu a primit aproape deloc atenție în cercetare.

Cu toate acestea, Ian Hancock¹³ a abordat treptat și, uneori, implicit această problemă în ultimele decenii. El a abordat-o în „The Pariah Syndrome: An Account of Gypsy Slavery and Persecution” (1987) și „We Are the Romani People” (2002). Mai recent, Hancock face referire la un studiu al lui Joy De Gruy, „Post Traumatic Slave Syndrome” (2005),¹⁴

13 Hancock recunoaște, de asemenea, că sclavia romilor a fost un subiect popular în literatura Gypsyloristă din secolul al XIX-lea, abordată din perspective rasiste și romantizate, care se alătură unui gen din literatura ficțională a vremii. El afirmă, de asemenea, că această literatură avea, în general, ceea ce am putea numi o tendință apologetică, de genul „sclavia romilor nu era atât de dăunătoare” și „romii preferau sclavia libertății” („Danger! Educated Gypsy: Selected Essays”, 2010). Concluziile lui Hancock ne determină să considerăm procesul de revendicare ca un mijloc necesar pentru recunoașterea romilor ca agenți sau subiecți ai propriei lor istorii.

14 În 2005, cercetătoarea afro-americană Joy DeGruy a publicat, în Statele Unite ale Americii, cartea sa fundamentală, „Post Traumatic Slave Syndrome: America’s Legacy of Enduring Injury and Healing” (Sindromul posttraumatic al sclaviei: moștenirea Americii de traume și vindecare), o lucrare care a făcut istorie în domeniul cercetării de specialitate prin perspectiva multidisciplinară inovatoare asupra consecințelor sclaviei prin moștenirea traumatică imprimată atât generațiilor care au urmat victimelor, cât și societății în general. DeGruy susține că sindromul post-traumatic al sclaviei este rezultatul unei tulburări de stres post-traumatic nerezolvate, care decurge din experiența sclaviei, transmisă de-a lungul generațiilor până în prezent, împreună cu stresul prejudecăților rasiale contemporane (de exemplu, prin microagresiuni rasiale). Trauma multigenerațională, împreună cu opresiunea continuă și absența oportunităților de acces la beneficiile disponibile în societate. Aceasta se manifestă ca un sindrom psihologic, spiritual, emoțional și comportamental care duce la o lipsă de respect de sine, sentimente persistente de furie și convingeri rasiste internalizate. DeGruy afirmă că sindromul post-traumatic al sclaviei nu este o tulburare care poate fi tratată și remediată pur și simplu din punct de vedere clinic, ci necesită mai degrabă o schimbare socială profundă la nivel individual, precum și la nivel instituțional, care continuă să reifice inegalitatea și nedreptatea față de descendenții africanilor sclavi. Sclavagismul afro-americanilor și rasismul și discriminarea sistemică ulterioară cu care s-au confruntat de-a lungul istoriei au avut efecte psihologice și emoționale de lungă durată asupra indivizilor și comunității colective. Sindromul post-traumatic al sclaviei cuprinde trauma intergenerațională trăită de afro-americani ca urmare a sclaviei. Trauma include abuzul fizic,

ca model teoretic potențial. De Gruy susține că experiența sclaviei în Statele Unite, discriminarea și opresiunea continue îndurate de afro-americani creează traume psihologice inter generaționale, ducând la un sindrom psihologic și comportamental comun în rândul afro-americanilor din zilele noastre, care se manifestă prin lipsa de stimă de sine, sentimente persistente de furie și convingeri rasiste internalizate.

Moștenirea sclaviei, care, timp de mai bine de cinci sute de ani, a negat romilor din principatele Țării Românești și Moldovei (azi România modernă) nu numai demnitatea și autonomia, ci și natura umană, tratându-i ca pe niște bunuri, are consecințe în memoria colectivă de astăzi. Așa cum a susținut Ian Hancock în discursul său intitulat „*Antitsiganismul – Ce înseamnă acest cuvânt*” la Conferința internațională de la Uppsala privind discriminarea, marginalizarea și persecuția romilor (23–25 octombrie 2013), *daunele psihologice pe care le-a provocat persecuția [romilor] – nu doar frica cu care romii trăiesc zilnic în prea multe locuri, frică care le afectează atât sănătatea mentală, cât și fizică, ci și daunele psihologice mai profunde pe care le-a provocat istoria. Nu cred că s-a acordat deloc atenție acestui aspect.*¹⁵

Cercetarea mea de teren arată, de asemenea, că situația romilor în relația lor cu sclavia și cu rasismul anti-rom istoric și actual are similitudini profunde cu situația afro-americanilor, consecințele asupra imaginii de sine a romilor de astăzi fiind auto-stigmatizarea etnică, disprețul de sine și chiar ura de sine.

Stereotipuri

Unele consecințe ale sclaviei pot fi observate și astăzi în procesele și modelele socio-istorice, culturale și mentale transmise de populația majoritară română de la o generație la alta. Astfel de procese și modele influențează conștiința individuală, blocând uneori accesul la cunoștințe imparțiale și, astfel, la o înțelegere corectă a culturii romilor ca alteritate culturală validă.

Cultura dominantă își definește, adesea, imagistica și mentalitatea colectivă față de romi prin stereotipuri, care sunt, în mare parte, negative. Stereotipurile au consecințe: ele influențează stigmatizarea identității rome, internalizarea acestui stigmat și respingerea apartenenței la etnia romă.

emoțional și psihologic îndurat de indivizii sclavi și opresiunea și rasismul continuu care au persistat în societatea americană. Această traumă continuă a fost transmisă de-a lungul generațiilor, afectând sănătatea mentală, identitatea și bunăstarea afro-americanilor de astăzi. De Gruy susține că vindecarea de sindromul post-traumatic al sclaviei necesită recunoașterea și înțelegerea contextului istoric al sclaviei, abordarea și combaterea rasismului sistemic și promovarea rezilienței individuale și comunitare. Vindecarea implică, de asemenea, asigurarea accesului la resurse, promovarea educației, încurajarea identității culturale pozitive și crearea de spații sigure pentru dialog și sprijin.

15 Hancock, discursul principal „Antiziganism – What’s in a word”, 2013.

*Reprezentările despre romi, care se bazează pe prejudecăți și stereotipuri ale alterității, sunt de o importanță capitală, deoarece determină atitudini și comportamente. De cele mai multe ori, în contextul unei moșteniri socio-istorice, culturale și mentale negative și în absența informațiilor despre romi din programa școlară și din manualele școlare, clișeele de gândire și limbaj sunt singura sursă de cunoaștere care leagă romii de mediul social înconjurător. Romii par a fi o realitate familiară tuturor: orice român întrebat are o opinie, adesea categorică și negativă, despre ei*¹⁶. Cu cât realitatea pierde în fața imaginarului, cu atât romii sunt acceptați în paradigmele ignoranței care se percepe pe sine ca fiind cunoaștere.

De-a lungul secolelor, s-a construit și s-a dezvoltat un întreg set de imagini, cristalizând stereotipuri colective și creând un rezervor de reprezentări transferate din memoria colectivă în cea individuală. Fie că promovează excluderea sau asimilarea, aceste reprezentări constituie un fundal de argumente și justificări pentru acțiuni discriminatorii. De fapt, romii nu sunt niciodată definiți așa cum sunt, ci sunt percepuți așa cum ar trebui să fie pentru a justifica politicile și comportamentele celorlalți față de ei.

Procesul de heteroidentificare a romilor trebuie să corespundă orizontului colectiv al așteptărilor, care este eminent negativ, prin urmare orice abatere spre pozitiv este percepută ca o excepție de la regulă. Aici putem cita celebrul mit al prietenului rom din copilărie, prototipul romului bun, excepția de la norma „țiganului” rău, evocat de cei care își încep discursul cu stereotipul „Nu sunt rasist, dar acești țigani...”. și îl continuă cu un alt stereotip „Am avut un prieten țigan / un vecin țigan în copilărie / în tinerețe, un om special, dacă toți țiganii ar fi ca el, ce bine ar fi!”. Marcată de toate regulile rasismului, inclusiv de scuza „prietenului țigan din copilărie”, care include evocarea unui trecut pozitiv nedeterminat și generalizarea atributelor negative la nivel de grup, acest tip de discurs se referă la copilărie ca la o epocă de aur a toleranței absolute, o perioadă în care se putea găsi și „țiganul” bun, cu siguranță o excepție de la norma răului.

Mai mult decât atât, în perioadele de criză (economică, sanitară, războaie), adică în perioadele de intensificare a luptei pentru resurse, ierarhiile umane și conceptele stereotipe se adaugă la criza morală a valorilor și credințelor. *Transformarea „celuilalt” în țap ispășitor rasist în perioadele de epidemie, ca purtător sau transmitător al bolii, este o strategie cu o tradiție îndelungată*¹⁷ COVID-19 este, pur și simplu, cea mai recentă criză de sănătate publică, socială și economică care a precipitat atacurile publice asupra persoanelor și comunităților române.¹⁸ Cine altcineva ar putea fi tras la răspundere pentru situația întregii societăți dacă nu foștii sclavi, romii, țapi ispășitori eterni pentru toate frustrările, eșecurile și temerile majorității oamenilor? Astfel, disprețul majorității față de romi este considerat natural nu numai de majoritate, ci, din păcate, prin internalizarea stigmatului, și de romii înșiși. Paradigma de

16 Furtună, Neacșu și Grigore 2007, p. 22.

17 Matache *et al.* 2021, p. 93.

18 *Ibidem*, p. 99.

gândire este următoarea: romul spune: dacă este român, cu siguranță mă urăște, iar românul spune: dacă este rom, cu siguranță îmi este inferior.

Acest model de gândire părtinitoare se perpetuează în societatea românească, fie printr-o poziție explicită de respingere, fie prin distrugerea sistematică a identității etnice rome, datorită unui model de existență monocultural, etnocentric, în care atitudinea majorității față de romi este fie de excludere explicită, fie de excludere implicită, culminând cu exterminarea / purificarea etnică / etnocidul fizic sau asimilarea culturală / etnocidul cultural, ultima afirmând că romii pot fi „civilizați” numai „dacă devin români”. În această paradigmă de gândire, modelul unic de referință se circumscrie autarhic și inflexibil valorilor majorității, respingând orice formă de diferență, care este percepută ca deviantă și periculoasă.

Amnezie socială cronică

La toate acestea, cercetarea actuală adaugă o altă realitate foarte importantă: uitarea individuală și colectivă tradusă în amnezie socială cronică.

Oamenii obișnuiți, care nu sunt de etnie romă, nu știu nimic despre sclavia romilor, deoarece nu au învățat niciodată despre acest lucru la școală, în societate, în familie sau în altă parte. În consecință, mulți dintre ei nu au sentimente de vinovăție în relația cu strămoșii lor, care ar fi putut fi proprietari și negustori de sclavi. Mai mult, aceștia încă îi consideră pe romi, *a priori*, inferiori lor.

Ocultarea sclaviei, adică ștergerea memoriei sclaviei din conștiința colectivă românească, a dus la o ignorare cronică a istoriei romilor și a României, care a deschis calea către prejudecăți în ceea ce-i privește romii și către identificarea hetero-stereotipă negativă a romilor.

În timpul interviurilor semi-structurate individuale și colective cu diferiți membri ai comunităților locale, am aflat, de asemenea, că mulți romi nu știu nimic despre sclavia strămoșilor lor. De fapt, majoritatea nu au învățat niciodată despre acest lucru la școală, în societate, în familie sau în altă parte. Cu toate acestea, chiar și în lipsa conștiinței sclaviei sau tocmai din acest motiv, unii dintre cei intervievați simțeau că au un statut inferior în societate și aveau o stimă de sine etnică scăzută.

Mărturiile membrilor comunităților rome investigate dovedesc că sclavia nu este cunoscută sau percepută ca un fenomen istoric, dar, cu toate acestea, dezumanizarea și persecuția istorică sunt văzute ca un continuum – romii repetau permanent *na samas manush*, *samas rande* [nu eram persoane, eram la boieri] – statut întrerupt numai de perioada regimului socialist, dar la care au revenit în prezent.

Deși nu există o amintire explicită a sclaviei în memoria colectivă a romilor, uneori sclavia este asociată și/sau confundată cu Holocaustul – deportarea în Transnistria, o experiență mai recentă și o altă formă instituționalizată de violență și dezumanizare. Astfel, există o amintire a unui statut dezumanizant, a opresiunii și a greutăților, care au început în timpul sclaviei și continuă până în prezent, dar această amintire este exprimată în special în raport

cu experiențele cele mai îngrozitoare din trecutul recent. În timpul cercetării, unii dintre romii intervievați au subliniat prejudițiile și amintirile dureroase legate de munca foarte grea: „*kerasas phari buki saste gesende, butvar ji kana pherasas tele*” [munceam foarte greu în fiecare zi, toată ziua, de multe ori până cădeam de oboseală]. Alții mi-au vorbit despre foamete: „*butvar na hasas kbanci, sasas baroges kana denas amenqe iekh plancita*” [de multe ori nu mâncam nimic, era o sărbătoare când ne dădeau o felie de plăcintă]. S-a menționat și tortura: „*but var samas marde*” [de multe ori eram bătuți]. Mărturiile romilor insistă pe statutul inferior și noțiunea de subuman: „*na samas manush, samas rande*” [nu eram oameni, eram la boieri]. În consecință, unii mitizează regimul socialist ca fiind un moment „cumva mai bun”.

Ștergerea memoriei sclaviei din conștiința colectivă a romilor a dus la neînțelegerea cauzelor statutului inferior al romilor în societatea majoritară, care, rămânând fără explicație, pare a fi natural și, în cele din urmă, cauzat de vina romilor înșiși, și a dus, de asemenea, la o autoidentificare stigmatizată înconștientă și inexplicabilă.

În cadrul cercetării de teren efectuate în 2024,¹⁹ singurii intervievați care știau despre sclavia romilor erau profesorii de istorie romi, activiștii romi, unii intelectuali și cercetători romi, unii jurnaliști romi și unii scriitori și artiști vizuali romi care erau interesați în mod special de acest subiect, astfel încât au căutat personal informații specifice, precum și câțiva profesori de istorie neromi care au participat la cursuri de specialitate sau care predau ei înșiși istoria romilor.

Câteva exemple notabile includ: profesorul de istorie rom Ion Sandu, inspector școlar pentru minoritățile naționale la Inspectoratul Școlar Județean Ialomița, foarte implicat în activități de cercetare și în organizarea de evenimente comemorative; activistul rom și liderul local Daniel Ganea, care lucrează și în cadrul autorităților publice locale din județul Ialomița; liderul județean al Partidului Romilor, Leonida Mandache, implicat în organizarea de evenimente comemorative; preotul rom Nicolae Gangă, directorul Școlii Profesionale din satul Broșteni, comuna Ion Roată din județul Ialomița, foarte implicat în activități de cercetare și în organizarea de evenimente comemorative, care lucrează la teza sa de doctorat despre relația dintre Biserica Ortodoxă Română și sclavia romilor, dar întâmpină dificultăți din cauza neasumării responsabilității de către Biserică în raport cu rolul acesteia de stăpână de sclavi romi.

Acești romi sunt de remarcat în special pentru că au o foarte bună cunoaștere și înțelegere a sclaviei romilor și o conștiință ridicată cu privire la consecințele sale până în prezent, la importanța cercetării sclaviei romilor și a păstrării vii a memoriei acesteia prin evenimente comemorative și prin construirea de memoriale dedicate sclaviei romilor. Un exemplu de implicare și cooperare a fost, în special, evenimentul din 20 februarie 2024, când s-au împlinit 168 de ani de la emanciparea romilor din sclavie. Sub coordonarea preotului rom

19 Au fost efectuate vizite pe teren în Brăila (județul Brăila) și Alexeni, Fetești, Broșteni, Slobozia, Bărbulești și Manasia (județul Ialomița).

Nicolae Gangă, preoții din Cercul Pastoral Coșereni al Arhiepiscopiei Urziceni au oficiat, în biserica parohiei Borănești, o slujbă de pomenire pentru romii care au murit în lagăre, închisoare și deportări, dar singurul preot care a evocat și sclavii romi a fost preotul rom Nicolae Gangă.

Cercetarea de teren a constatat, de asemenea, că puțini neromani știau despre sclavia romilor, unii profesori, în special cei care predau istorie, și unele autorități publice locale și preoți, dar toți aceștia participaseră la cursuri de formare și la evenimente comemorative pe tema sclaviei romilor, organizate în principal de organizații rome sau de specialiști romi. Doar profesorii de istorie foarte tineri au raportat că au învățat despre sclavia romilor în cadrul formării inițiale de la universitate.

Rezistența împotriva amneziei sociale și relativizării oficiale și academice

Istoria sclaviei romilor este umbrită de amnezia socială și relativizarea oficială și academică.

Sistem crunt de exploatare al sclaviei nu este încă recunoscut și comemorat în mod adecvat în sistemul educațional, în spațiile memorie, în societatea și în cultura românească. Mai mult, instituțiile ignoră consecințele sclaviei și nu au pus în aplicare, până în prezent, niciun proces de reparație sau justiție retributivă / rectificativă.

Sclavia romilor și consecințele sale au fost, de asemenea, relativizate în producția de cunoaștere și în discursul public. Chiar și cărțile scrise de unii dintre cei mai proeminenți și competenți istorici aparținând Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române sunt, deseori, marcate de prejudecăți. Unii cercetători neromi afirmă, în continuare, că romii erau deja sclavi când au ajuns în țările române, ipoteză care a fost demontată, de mult timp, de cercetări bine documentate (Giurescu 1943). Mai mult, istoricii tind să se concentreze mai mult pe asemănările dintre sclavia romilor și iobăgia țăranilor români, echivalând cele două stări sociale, în loc să analizeze diferențele majore. Cu toate acestea, s-a clarificat că acestea erau două tipuri de servitute total diferite, primul reprezentând dependența personală a sclavului de stăpânul său, care îl deținea ca bun mobil, iar al doilea reprezentând doar o dependență economică a iobagului de boierul care deținea pământul lucrat de iobag, dar nu îl deținea pe iobag ca persoană, neputând să-l vândă ca bun, așa cum putea face cu sclavul său. *Caracteristicile sclaviei reies din legislația privind sclavii și din actele și documentele cu valoare juridică. Sclavia, ca formă de servitute corporală, nu este definită, dar se face de obicei apel la obiceiurile străvechi, generând astfel diverse interpretări ale acesteia, în sensul apropierii sau distanțării de iobăgie. În cadrul sclaviei, existau diferențe concrete de statut între sclavi, în funcție de stilul de viață sedentar sau semi-nomad, de apartenența lor la regat sau de posesia lor de către Biserică și boieri.*²⁰

20 Petcuț 2015, p. 81.

Cercetarea neromă privind sclavia romilor diminuează, deseori, gravitatea sclaviei. De exemplu, istoricul nerom Viorel Achim numește aceste țări state cu sclavi și nu state sclavagiste sau state proprietare de sclavi. Pentru a-și susține afirmația, el aduce argumentul că un stat sclavagist sau proprietar de sclavi ar trebui să-și bazeze economia pe munca sclavilor, iar numărul sclavilor romi din țările române nu era atât de mare încât economia să se bazeze pe munca lor (Declarația lui Achim în cadrul grupului de lucru al Agenției Naționale pentru Romi, în decembrie 2022, care a dus la elaborarea documentului intern al Agenției Naționale pentru Romi privind conceptul muzeului de istorie și cultură romă, document prezentat Guvernului României pentru a servi ca bază pentru înființarea acestui muzeu). Astfel de argumente pot duce la evitarea responsabilității reale a țărilor române în ceea ce privește problematica sclaviei romilor. Acesta este un argument fals deoarece, pe de o parte, modul în care documentele erau păstrate și arhivate în acele vremuri nu ne permite să estimăm cu claritate numărul exact al sclavilor romi, astfel încât nu știm câți sclavi romi au existat, iar, pe de altă parte, un stat poate fi considerat un stat sclavagist sau proprietar de sclavi dacă are o legislație care reglementează statutul de sclav, aceasta fiind situația țărilor române.

Atât discursul oficial, cât și cel științific utilizează și preferă termenul „robi” pentru a denumi sclavii romi. Deși „rob” este un sinonim al termenului „sclav”, în memoria colectivă românească, a fi „rob” pare a fi mai bine decât a fi „sclav”. Acest limbaj atenuant creează confuzie în societate, diminuează responsabilitatea statului român în ceea ce privește sclavia și diminuează gravitatea sclaviei romilor în raport cu sclavia afro-americanilor.

Din fericire, în ultimele decenii, cercetarea critică condusă de romi a crescut, astfel încât istoria a început să fie examinată dintr-o perspectivă anti-hegemonică, care pune sub semnul întrebării istoria narată și percepută de neromi despre romi. Acest nou val de cercetare se bazează atât pe documente de arhivă, cât și pe istoria orală, fără prejudecățile cercetării neromilor.²¹ În continuare, voi discuta despre expresiile actuale ale amneziei în relație cu sclavia romilor și contrapartida acesteia, rezistența și memoria.

Legislație, sărbători, mesaje

Un pas semnificativ, dar mic, către recunoașterea oficială a sclaviei romilor în România a fost adoptarea Legii nr. 28/2011 de către Parlamentul României. Această lege, care comemorează emanciparea romilor din România, a intrat în vigoare la 18 martie 2011:

„Art. 1. Emanciparea romilor din România se comemorează pe data de 20 februarie a fiecărui an.

Art. 2. Ministerul Culturii și Patrimoniului Național, autoritățile administrației publice centrale și locale pot sprijini material și financiar organizarea de evenimente publice și acțiuni socio-culturale dedicate comemorării acestei zile.”

21 A se vedea, de exemplu, lucrările lui Petre Petcuț, Adrian Nicolae Furtună și Ioan Valentin Negoii.

Aceasta este singura lege care se referă la sclavia romilor și prezintă câteva probleme. În primul rând, în loc să vorbească despre sărbătorirea emancipării romilor, ea vorbește despre comemorarea emancipării romilor, de parcă nu ar fi fost un eveniment fericit, ci unul trist. Justificarea este că ziua este dedicată și comemorării victimelor statutului romilor înainte de emancipare, dar textul extrem de scurt al legii nu permite nuanțe și specificități. În al doilea rând, legea nu recunoaște prejudiciile sclaviei, ci se concentrează exclusiv pe emancipare, fără a specifica emanciparea de la ce. Emanciparea este prezentată ca și cum nu ar fi fost precedată de sclavie. Formularea sugerează mai degrabă că romii au fost eliberați de către români și de statul român dintr-un statut care le-a fost atribuit de către altcineva. Cu alte cuvinte, legea face ca România să fie invizibilă ca stat sclavagist și vizibilă doar ca stat eliberator. În al treilea rând, în ceea ce privește sprijinul autorităților publice centrale și locale prevăzut la articolul 2, legea se referă doar la posibilitatea ca aceste autorități să comemoreze, fără a face acest lucru obligatoriu.

În principal, agențiile de stat conduse de romi, organizațiile neguvernamentale rome, în colaborare cu autoritățile publice naționale sau locale de specialitate,²² sunt cele care sărbătoresc anual, pe 20 februarie, abolirea sclaviei și comemorează victimele sclaviei romilor. De exemplu, Centrul Național de Cultură a Romilor – Romano Kher, instituție de stat, organizează evenimente comemorative, inclusiv concerte, dezbateri, conferințe, publicarea și lansarea de cărți, expoziții de documente de arhivă și producție de docudrame sau scurtmetraje. Reprezentanții de rang înalt ai guvernului²³ participă rareori în persoană. Unii dintre ei trimit mesaje care sunt citite în cadrul reuniunilor publice de către un consilier superior sau un purtător de cuvânt.

În acest context de amnezie a statului, reuniunea oficială din 2024 are o relevanță deosebită. Pentru prima dată în istoria României, pe 20 februarie 2024, cu ocazia Zilei Dezrobirii romilor, Agenția Națională pentru Romi, în colaborare cu Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” și Academia Română, a organizat colocviul „Eliberarea romilor din sclavie și semnificația sa pentru minoritatea romă și societatea românească”. În acest context, președintele României, Klaus Iohannis, a trimis un mesaj cu tema „Emanciparea romilor și semnificația sa pentru minoritatea romă și pentru societatea românească”, care a fost prezentat, la eveniment, de Sergiu Nistor, consilier prezidențial în Departamentul de Cultură – Culturi și Minorități Naționale. Introducerea discursului a fost următoarea:

Emanciparea romilor din sclavie reprezintă un moment istoric semnificativ în România modernă, 20 februarie marcând 168 de ani de la dobândirea libertății

22 Exemple: autoritățile publice centrale specializate în problematica romilor (Agenția Națională pentru Romi, Centrul Național pentru Cultura Romilor – Romano Kher), autoritățile publice locale specializate în problematica romilor (Oficiile județene pentru romi ale prefecturilor), școlile din localități cu comunități rome semnificative.

23 Exemple: Prim-ministrul, Secretariatul General al Guvernului, unele ministere, cum ar fi cel al Educației, Afacerilor Interne, Afacerilor Externe etc., Departamentul pentru Relații Interetnice, Parlamentul și Președinția.

*de către acest grup etnic, un proces complex care încă are urmări în societatea noastră actuală. Sărbătorirea, prin lege, a Zilei Dezrobirii romilor demonstrează angajamentul comun al politicianilor și cetățenilor de a face posibilă o incluziune politică, economică și socio-educativă reală a romilor și de a sprijini membrii comunităților lor să își atingă potențialul, ca participanți activi la viața națiunii. Prin marcarea acestei zile, statul român recunoaște suferințele seculare ale romilor și aduce un omagiu victimelor discriminării, cu atât mai mult cu cât emanciparea legală a romilor din sclavie de la mijlocul secolului al XIX-lea nu a putut elimina decalajele rămase care, de-a lungul timpului, au dus la stigmatizarea romilor. Deși eliberați, românii au continuat să sufere de sărăcire, marginalizare și încercarea de a li se anula identitatea, un moment dramatic fiind reprezentat de deportările din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Numai depășind această moștenire putem vorbi despre o Românie modernă, europeană și rezilientă.*²⁴ (Administrația Prezidențială, 2024).

Acest mesaj a fost important deoarece a venit de la cea mai înaltă autoritate publică din statul român, Președinția. Ca multe alte mesaje oficiale, acesta a vorbit în termeni cari despre istoria dramatică a romilor și consecințele sale până în prezent. De asemenea, a abordat responsabilitatea statului și a societății românești, precum și necesitatea educației și a memoriei pentru ca noile generații să cunoască și să înțeleagă istoria și să combată discriminarea și discursul instigator la ură. Din păcate, însă, mesajul s-a limitat în a fi un exercițiu retoric lipsit de realism, iar aproape nimic din ceea ce conținea nu a fost pus în practică. Singurul pas concret în această direcție este includerea disciplinei opționale „Istoria, sclavia și deportarea romilor” în programa școlară, conform noii Legi a învățământului preuniversitar. În decembrie 2025, această măsură nu este încă pusă în aplicare.

24 Restul textului: *Ziua de astăzi, dedicată emancipării romilor, ne permite să evaluăm progresul societății române în ceea ce privește incluziunea romilor, dar, mai presus de toate, să ne conștientizăm responsabilitățile pe care le avem încă. Salut eforturile depuse pentru îndeplinirea obiectivelor asumate în Strategia Guvernului României pentru incluziunea romilor 2022–2027, prin care România continuă să-și mobilizeze energiile în construirea unei societăți cu șanse egale pentru toți. Acceptarea trecutului rămâne una dintre cele mai importante provocări ale prezentului. Fără înțelegerea istoriei și a cauzelor care au dus la suferințe teribile, extremismul va continua să amenințe atât Europa, cât și întreaga lume. Conform noii Legi a învățământului preuniversitar, includerea disciplinei opționale „Istoria, sclavia și deportarea romilor” în programa școlară începând cu anul 2025 reprezintă mai mult decât o simplă ajustare a programelor de studiu. Elevii din ciclul gimnazial și liceal vor putea studia tradițiile seculare ale romilor, dar și faptul că sclavia și deportarea lor au fost realități dramatice ale istoriei noastre comune. Aceste aspecte dureroase ale trecutului trebuie cunoscute de noile generații pentru a combate discriminarea și discursul instigator la ură prin educație, toleranță și respect reciproc. Fie ca amintirea istoriei să ne inspire în efortul nostru comun de a face din România un spațiu al egalității de șanse pentru toți cetățenii săi, indiferent de etnie!*

Poziția Bisericii Ortodoxe Române față de sclavia romilor

Una dintre cele mai problematice poziții oficiale față de sclavia romilor, dacă nu chiar cea mai problematică, este cea a Bisericii Ortodoxe Române. Este cu atât mai grav cu cât, fiind cea mai importantă instituție spirituală din România, ne-am fi așteptat la acceptarea vinovăției, regret și pocăință, dacă nu chiar la reparații sau măsuri corective. Din păcate, nimic din toate acestea nu s-a întâmplat.

Biserica Ortodoxă Română nu își asumă nicio responsabilitate în legătură cu sclavia romilor. Nici măcar nu recunoaște că mănăstirile ortodoxe dețineau sclavi romi. Biserica Ortodoxă susține că a făcut tot posibilul, în acel context social, pentru a ajuta romii, oferindu-le adăpost și hrană în schimbul muncii lor, iar sclavia romilor nu era diferită de celelalte forme de sclavie, românii fiind și ei sclavi. (Mesajul Patriarhului Daniel al Bisericii Ortodoxe, „Minoritatea romilor de la robie, la libertate și speranță”, 19 februarie 2016). Reprezentanții Bisericii Ortodoxe nu au spus niciodată nimic despre faptul istoric foarte clar și dovedit că mănăstirile ortodoxe dețineau cel mai mare număr de sclavi romi și că Biserica s-a opus vehement emancipării romilor din sclavie.

În discursul său public, Biserica Ortodoxă prezintă robia romilor ca o formă diferită și mai ușoară față de sclavie, cu mai multe drepturi pentru romi decât „sclavia practică în țările atlantice sau în coloniile unor imperii occidentale”. De exemplu, Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, a transmis următorul mesaj cu ocazia celei de-a 160-a aniversări a emancipării romilor din sclavie în țările române:

Trebuie spus și că fenomenul robiei țiganilor în țările române prezintă diferențe față de sclavia practică în țările atlantice sau în coloniile unor imperii occidentale, unde sclavii nu aveau atât de multe drepturi ca sclavii de etnie romă din țările române. (...) Mulți preoți ortodocși români au avut o atitudine umanitară față de romi, atât în perioada neagră a deportărilor din Transnistria, între 1941–1943, cât și mai târziu, până în prezent. (...) Astăzi, Biserica Ortodoxă Română contribuie la eforturile de integrare și ajutorare a romilor.²⁵

Declarația Patriarhului a ignorat subiectul mănăstirilor ortodoxe care dețineau sclavi romi și ceea ce însemna starea de sclavie din punctul de vedere al exploatarei crude, al abuzului și al lipsei drepturilor minime ale unei ființe umane. De fapt, reprezentantul Bisericii Ortodoxe Române a prezentat, în mod eronat, așa-zisa atitudine umanitară față de romi în timpul Holocaustului, când istoria ne arată că Biserica Ortodoxă a fost de partea guvernului nazist al dictatorului Antonescu și a susținut exterminarea atât a evreilor, cât și a romilor. Declarația susține că Biserica Ortodoxă a susținut integrarea și a oferit asistență comunităților rome. Cu toate acestea, primul pas necesar pentru Biserică este să recunoască faptul că mănăstirile ortodoxe au fost implicate în deținerea de sclavi. Această recunoaștere

25 Basilica.ro, 2016.

ar trebui să fie însoțită de exprimarea regretului și a scuzelor publice pentru astfel de practici. Biserica ar trebui să ia măsuri corective, cum ar fi permiterea accesului și susținerea cercetării despre sclavia romilor în arhivele mănăstirilor, înființarea de memoriale ale sclaviei și luarea altor măsuri reparatorii. În schimb, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române a subliniat exclusiv o afirmație a istoricului Viorel Achim (1998), care susține că *țigani din mănăstiri au avut o soartă mai bună decât restul țiganilor*²⁶.

În majoritatea discursurilor lor cu ocazia zilei de 20 februarie, inclusiv în 2024, în cadrul întâlnirii oficiale organizate de Agenția Națională pentru Romi la Biblioteca Academiei Române, reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române insistă exclusiv asupra celor câțiva clerici luminați cu opinii aboliționiste sau progresiste (Popa Radu Șapcă, Iosafat Snagoveanu, Eufrosin Poteca, Calinic I. Popp Șerboianu). Aceștia erau, de fapt, excepții. În epoca lor, ei erau considerați radicali pentru ideile lor moderne și nu numai că erau persecutați în Biserica Ortodoxă, ci au fost chiar excomunicați de Biserică. Ei erau, așadar, dizidenți ai Bisericii, în niciun caz reprezentanți ai acesteia.

În mesajul transmis, prin intermediul reprezentantului său, la reuniunea oficială din 20 februarie 2024, Patriarhul Daniel a vorbit despre trei arhimandriți ortodocși din Valahia care luptă pentru emanciparea romilor: Eufrosin Poteca, Iosafat Snagoveanu și Calinic I. Popp Șerboianu, ultimii doi fiind considerați romi care, în semn de apreciere, au primit din partea Bisericii Ortodoxe Române cel mai înalt rang pentru clerul monahal – rangul de arhimandrit. Afirmând acest lucru, mesajul încearcă, de fapt, să convingă că Biserica Ortodoxă a luptat „pentru libertatea și demnitatea fiilor ei romi”.

Mesajul a evitat, din nou, ca întotdeauna, să menționeze că toți cei trei arhimandriți au fost persecutați și excluși din Biserică tocmai pentru că au militat pentru emanciparea romilor din sclavie. Mai mult decât atât, mesajul reflectă o amnezie totală și semnificativă sau o uitare clar intenționată a faptului că Biserica Ortodoxă a fost cel mai important proprietar de sclavi romi și că, ca instituție, cu excepția câtorva preoți, a avut de fapt o contribuție fundamentală la înrobirea romilor, a legitimat sclavia romilor, a luptat împotriva abolirii sclaviei romilor, făcând tot ceea ce a putut pentru a o opri sau cel puțin pentru a o amâna, deoarece se temea să piardă cea mai importantă forță de muncă și singura forță de muncă gratuită, sclavii romi.

În ultimii 50 de ani, majoritatea bisericilor creștine occidentale și-au cerut scuze pentru momentele în care au profitat de sclavi, iar în 2001 Parlamentul francez a adoptat Legea Christiane Taubira, care consideră sclavia o crimă împotriva umanității. De fapt, chiar și în cazul specific al romilor români, în 2019, la întâlnirea de la Șumuleu-Ciuc cu romii, Papa Francisc le-a spus că le cere iertare „pentru momentele în care, de-a lungul istoriei, v-am discriminat, v-am maltrat sau v-am privit într-un mod greșit”, adăugând că „prin indiferență alimentăm prejudecățile și incităm la ură” și că atunci când „cineva este lăsat în urmă, familia umană încetează să mai avanseze” (Papa Francisc, 2019).

26 *Ibidem*.

Biserica Ortodoxă Română nu a făcut niciodată un astfel de gest moral de pocăință și nu și-a cerut niciodată iertare. Acest lucru indică faptul că biserica nu regretă trecutul său de sclavagist și consideră sclavia un fenomen normal în acel context istoric. În loc să ceară iertare, Biserica caută, în permanență, scuze, ignorând realitatea. Dacă sclavia romilor nu este recunoscută și nici considerată o greșală sau un păcat al bisericii, nu există nimic de regretat sau pentru care să se ceară iertare. Insistând asupra ideii că nu putem judeca trecutul cu instrumentele morale pe care le folosim astăzi, Biserica Ortodoxă Română nu regretă nimic. Atunci când nu există pocăință, cererea de iertare nu are sens. Acest gest simbolic ar fi fost cel mai important pas către reconciliere și pace și către o reparație morală care ar putea include cel puțin sprijinirea, de către Biserică, a cercetării arhivelor din mănăstiri, înființarea de memoriale ale sclaviei și contribuția la înființarea unui muzeu al istoriei și culturii romilor.

Reconstruirea memoriei prin activismul, cercetarea și arta romani

Așa cum am arătat anterior, activiștii și organizațiile romi au fost cei care au început să sărbătorească abolirea sclaviei și să comemoreze victimele acesteia pe 20 februarie. Am menționat, de asemenea, modul în care cercetătorii romi au contestat cercetările consacrate despre sclavia romilor, considerându-le incorecte. În această secțiune, mă voi concentra asupra altor două domenii de reconstruire a memoriei sclaviei romilor, anume jurnalismul și artele.

O inițiativă notabilă care a oferit spațiu cercetătorilor și artiștilor romi pentru a discuta despre sclavie a fost proiectul „Obiceiul pământului”, un **proiect jurnalistic multimedia** despre sclavia romilor, derulat de revista independentă DoR (Doar o Revistă) în 2022. Proiectul a fost coordonat de reportera Ana Maria Ciobanu, iar numărul special a fost coordonat de dr. Margareta Matache. Articolele și podcasturile produse au abordat atât istoria sclaviei, cât și memoria acesteia în România contemporană. Seria de podcasturi are șase episoade: 1) *Amnezia socială*, despre uitarea cronică și sistemică a istoriei sclaviei romi și despre lipsa totală a politicilor reparatorii; 2) *500 de ani*, despre istoria sclaviei romilor și statutul dezumanizant al sclavului; 3) *Locuri ale memorie*, subliniind lipsa cronică a siturilor de memorie recunoscute ale sclaviei; 4) *Podul*, despre activismul prin arta teatrală sau activism, luând ca model actrița, regizoarea și dramaturga romă Alina Șerban, care a scris, regizat și interpretat prima piesă despre sclavia romilor, „Marea rușine”, în 2016; 5) *Rasismul este convenabil*, care abordează rasismul profund și uneori inconștient împotriva romilor ca una dintre consecințele sclaviei; și 6) *Datorii*, care subliniază necesitatea reparațiilor pentru a construi reconcilierea și pentru o conviețuire mai bună într-o societate mai bună.

Această perspectivă a continuat, în mass-media mainstream, în 2025. Într-un articol din revista Scena9, jurnalistul Andrei Popoviciu explorează ce poate învăța România din procesele de adevăr și reconciliere din țări precum Rwanda și Gambia, pentru a-și confrunta propriul trecut cu sclavia.

Pe lângă jurnalismul mainstream, artiștii romi și arta lor au reprezentat voci, surse și mijloace importante pentru a vorbi despre istorie, pentru a informa și a crea empatie față de trecut, pentru a crea eroi și pentru a construi și reconstrui memoria. Pentru a include perspectivele artiștilor romi în acest articol, am folosit interviuri anterioare și discuții cu diferiți artiști romi care au abordat tema sclaviei romilor în creația lor artistică.²⁷

Prezint numai câteva exemple relevante de artiști romi care au abordat tema sclaviei romilor în creațiile lor.

Un exemplu relevant vine din arta plastică: tema sclaviei romilor se regăsește, ca un fir roșu, în **sculpturile artistului rom Marian Petre**,²⁸ unul dintre cei mai valoroși sculptori contemporani din România. Una dintre sculpturile sale – *Himerotronic* (Figura 1) – reflectă imaginea teribilă a sclavului rom purtând instrumentul de tortură numit „coarnele sclavului”, menit să pedepsească sclavul cu o moarte îngrozitoare prin fracturarea coloanei vertebrale în zona cervicală. Sclavul este o ființă umană făcută din lemn, deoarece lemnul este cald și viu ca un copac, reprezentând emoție, empatie și compasiune, dar este considerat neuman de către stăpânul său, așa că este încarcerat în fier, deoarece fierul este rece și dur ca un cuțit, reprezentând ură, tortură și groază. Două sculpturi ale sale – *Dezrobirea I* (Figura 2) și *Dezrobirea II* (Figura 3) – abordează tema eliberării romilor din sclavie, cea dintâi reluând tema omului din lemn cald încarcerat în fierul sclaviei care torturează și ucide (Figura 4), iar cea de-a doua aducând privitorului clasică temă a lanțurilor rupte, simbol al emancipării.

Una dintre modalitățile fundamentale de reconstrucție a memoriei sclaviei romilor este literatura, de la literatura aboliționistă la literatura romani contemporană.

Literatura aboliționistă a revoluției din 1848 despre romi, deși prezintă viața tragică a sclavilor, fiind una dintre sursele fundamentale de informații despre realitatea sclaviei romilor, are, totuși, o viziune stereotip-romantică în relația cu romii, pentru că scriitorii aboliționiști sunt, de fapt, foști proprietari de sclavi, așadar mare parte a literaturii lor face exces de recunoștință pentru emancipare față de foștii stăpâni și abuzează de tema loialității față de statul român considerat emancipator.

27 Printre artiștii romi care abordează tema sclaviei romilor se numără Alina Șerban (actriță, regizoare de teatru și film, scenaristă și dramaturgă), Marian Petre (sculptor), Emil Iulian Sude (poet) și Marian Ghiță (poet), Eugen Raportoru (pictor), Viorel Curt (pictor și grafician), George Vasilescu (pictor și sculptor), Mihaela Cîmpeanu (sculptor), Viorel Gongu (scriitor), Mihaela Drăgan (actriță și dramaturgă), Zita Moldovan (actriță), Sorin Sandu (actor și poet).

28 Mai multe despre portofoliul lui Marian Petre: <https://vatra-mcp.ro/artisti-si-patrimoniu/sculptori-romani/olt/marian-petre-sculptor/>.

Cezar Bolliac

O țigancă cu pruncul său

La statua libertății în București

Uite, maică, și suride,
Uite, fiul meu iubit!
Rîzi, că ziua ți-e senină,
Rîzi, că viața îți e lină!
De stăpîni, cu bici de gîde,
Nu, tu nu-i fi chinuit!

Du la gură și sărută
Ast bilet, ast sînt odor
Ce-ți dă drepturi și dreptatea!
Fața ta e Libertatea;
Curcubeu de zi plăcută
E stindardul tricolor.

O, Doamne! liber, oară,
Liber este fiul meu?
N-a să simță el robia,
N-a să simță tirania,
Viața tristă și amară,
Viața care-am trăit eu?

Vezi tu, maică, ce iconă!
Așa este Dumnezeu.
Asta-i sînta Libertate
Stînd și dînd la toți dreptate!
Pe tirani i-a pus pe goană,
Ne-a spart lanț și jugul greu.

Jură-i, maic-,a ta guriță
P-ast stindard, pe sînul meu:
C-o s-o aperi tu la mare,
C-o să-i fii un reazem tare,
Să-i dai viață și credință,
C-o să-ți fie Dumnezeu!

Patria, în libertate,
Ce te face cetățean,
O să vază al tău sînge
Că ți-l verși, cînd s-o atinge
Legea ei ce dă dreptate,
Ca un nobil pămîntean.

Jur eu astăzi pentru tine,
Jur eu, maică,-n locul tău!
Jurămîntu-mi fie-ți Crezul!
Asta fie-ți tot botezul
Ce te duce-n cer la bine,
Ce te mîntuie de rău!

Jur să aibi recunoștință
Către frații tăi români,
Ce te scot azi din robie,
Te primesc ,n a lor frăție;
Uit-a noastră umilință,
C-am fost vite la stăpîni.

Să trăiască România
Ce ne ia în sînul ei!
Noi, ce nu eram în lege,
Din fii liberi nu ne-alege;
C-a ucis de veci robia
Și cumplitii farisei!

15 iulie, 1848

Scriitorii romi din alte spații culturale sunt mult mai relaxați în a scrie despre sclavia romilor, de pildă **primul roman** pe această temă, publicat în 1955 și vorbind despre eroismul romilor în lupta pentru eliberarea din sclavie este *Prix de la liberté* [Prețul libertății] al

scriitorului rom **Matéo Maximoff**, originar dintr-o familie de nomazi din Bulgaria, născut în Barcelona și trăitor în Franța.

În contrast, **literatura romilor din România** abordează foarte târziu și destul de puțin, abia după 1990, tematica sclaviei, acest fapt fiind cauzat de trauma intergenerațională și de stigma de sine, ambele agravate de amnezia socială creată în contextul in justiției epistemice față de romi și față de istoria tragică a acestora.

În 2016, Alina Șerban a scris și regizat **prima piesă de teatru despre istoria sclaviei romilor**, cu o distribuție de actori profesioniști romi și neromi, intitulată „*Marea rușine*”, în care a și jucat rolul principal, iar majoritatea actorilor erau romi, și anume Doinița Oancea, Oana Rusu, Elena Duminică și Sorin Sandu.

În **domeniul cinematografic**, au fost produse patru filme despre sclavia romilor. Alina Șerban a scris scenariul și a regizat **primul scurtmetraj despre sclavia romilor**, intitulat „*Bilet de iertare*”. Termenul „iertare” era folosit, în timpul sclaviei romilor, și însemna eliberarea unei persoane din sclavie, astfel încât sclavul era „iertat” de sclavie. Filmul se bazează pe o poveste adevărată din anii 1800, care descrie soarta tragică a unui sclav rom care s-a sinucis deoarece stăpâna său nu a acceptat să-l elibereze și să-l lase să se căsătorească cu femeia pe care o iubea. Scurtmetrajul a fost lansat în 2020.

În 2015, a fost lansat **singurul lungmetraj artistic din cinematografia românească** care abordează sclavia romilor. Titlul său, „*Aferim!*”, este versiunea românească a cuvântului turcesc *aferin*, care înseamnă *bravo*. Filmul este o coproducție româno-bulgaro-francezo-cehă, regizată de Radu Jude. Este un dramă istorică cu elemente de *road movie*. Se bazează pe documente de arhivă și urmărește o poveste din secolul al XIX-lea, centrată în jurul unui tată și a fiului său români, care s-au înțeles să-i înapoieze stăpânului său boier un rom fugăr din sclavie. Premiat cu Ursul de Argint pentru cel mai bun regizor la Festivalul de Film de la Berlin și câștigător al celor mai multe categorii la Gala Filmului Gopo 2016, „Aferim!” reprezintă o excepție în producția de filme românești și rămâne o excepție, singurul lungmetraj artistic care abordează tema sclaviei romilor.

Centrul Național de Cultură a Romilor – Romano Kher a produs două filme despre sclavia romilor: „Sclavia romilor – Drumul lung spre libertate” (2018), o docu-dramă despre sclavia romilor, și „Adevărurile Ioanei. 10 ani de luptă împotriva sclaviei” (2022), un scurtmetraj bazat pe povestea eroinei rome Ioana Rudăreasa, care a luptat în instanță mai mult de 10 ani pentru a se elibera pe sine și pe copiii ei din sclavie.

În ceea ce privește **poezia romani**, cei mai cunoscuți și valoroși poeți care au abordat tema sclaviei romilor sunt contemporanii Emil-Iulian Sude și Marian Ghiță. În poemul lui Emil-Iulian Sude, *Golul din piept*, statutul sclavului este descris ca o inexistență absolută, un sentiment total de vid, prin care nici măcar nașterea și moartea nu aparțin celui care nu este perceput ca fiindă umană, astfel încât sclavia este resimțită ca o dezumanizare absolută a persoanei și a societății.

Poezia lui Marian Ghiță abordează, ca una dintre temele sale predilecte, sclavia romilor. Poezia *Cinci sute* cutremură prin metaforele dezumanizării și ale umilirii absolute a sclavilor

romi, precum și prin simbolistica violențelor teribile asupra femeilor rome, abordând și tema distrugerii identității romilor ca o consecință fundamentală a sclaviei.

Cinci sute

Eram mulți	că gemeau	rugăciuni.
de vânzare	și mușcau noaptele.	Eram mulți
ne vindeau	Cei cu brațe lungi	și ne vindeau
așa întregi	erau ai preoților	vindeau pânțele
cum suntem	le plăceau	femeilor
cu cap, cu brațe	brațele bărbaților	țipetele pruncilor
cu picioare	că erau rupte	ne vindeau anii
Cei cu picioarele lungi	și nu ajungeau	ne biciuiau sufletele
erau ai boierilor	la Dumnezeu	ca să ne facă
le plăceau picioarele	le placeau palmele	mici și puțini
bărbaților ca erau mute	femeilor	să nu mai știm
tăceau și ele și jugurile	că legănau bine	cine suntem.
le plăceau	blestemele	
și picioarele femeilor	și știau să spună	

Poezia lui Marian Ghiță *Tragere* este un manifest împotriva unui trecut văzut ca un prezent perpetuu: sclavia ca ucidere absolută a trupului și a sufletului de către stăpânul de sclavi, al cărui Dumnezeu „provine din maimuță”. Lipsa oricărui sentiment uman face sclavul cel mai bun să fie cel mai cuminte sclav, iar toți sclavii morți să fie îngropați în România de astăzi, ca o continuare tragică a sclaviei spirituale.

Tragerea

Eu mă trag din sclavi	ne strângeam cu toții	și spun că sunt bine.
sclavi trași pe nas	laolaltă	Mai merg din când
de stăpâni borțoși	și ne trăgeam de păr	în când cu stăpânii mei
cu dumnezeul lor	ca să mai lungim viața	să mai tragem la țintă
care se trage din maimuță.	și să ne îngropăm	eu sunt ținta
Multă vreme	morții în noi.	și ei sunt ei.
ne trăgeau gloanțele	Astăzi,	Am mulți pitici
de piept, de picioare,	sunt cel mai cuminte	pe creier
de unde apucau	sclav	dar nu îmi e frică
ca să ne facă	mă trag de gât	fac eu rost
oameni.	de coaste	de vreo doi trei lei.
Câteodată	și de corzile vocale	

În poemul său *Pe jumătate*, eul poetic trimis de Marian Ghiță transmite cititorului că nici o răscumpărare nu pare posibilă, deoarece sufletele sclavilor fantomă au fost complet distruse, toată lumea – mame, tați și copii – a murit, soarta a dispărut „carnea a devenit rană

/ și sângele a devenit apă”, așa că singura cale este revolta, lupta fizică și spirituală: „Dă-mi o piatră / strig / să sparg capul / dragonului / măcar unul / să elibereze / sufletele noastre / măcar unul / să elibereze / mințile noastre”. Accentul metaforelor cade, ca lait-motive, pe umilire, schilodire și ucidere - cizmele stăpânilor, gloanțe, balauri, răni, sânge, morți, suflete schilodite –, dar și pe sacrificiul cristic – cuiele care ne-au străpuns –, și pe răzbunarea care aduce dezrobirea, libertatea – „Dă-mi o piatră / strig / să sparg capul / dragonului”.

Pe jumătate

Ne-au dat	să le punem	să sparg capul
trupurile înapoi	la uscat în altă parte	balaurului
dar noi nu le-am mai vrut	ne-am luat copiii	măcar unu
că nu mai aveam	și am plecat	ca să ne dezrobim
ce să facem cu ele.	să îi învățăm să meargă	sufletele
sufletele noastre	în altă parte	măcar unu
schilodite	o parte	să ne dezrobim
au rămas tot acolo	pe jumate parte	mințile
sub cizmele	pe jumate soartă	măcar gândul
de piele ale stăpânilor	o libertate	și să ne jucăm
să tragă clopotele	a cărnii și a sângelui	de-a războiul
la morții mamelor	și carnea s-a făcut rană	cu gloanțele
și la morții taților.	și sângele apă.	care ne-au mai rămas
Ne-am luat femeile	Dați-mi o piatră	cu cuiele care ne-au străpuns.
și am plecat	strig	

În poemul său *Trauma* eul poetic al lui Marian Ghiță își urlă durerea alungării de pretutindeni – “lumile îi strigau / fără țară” – și a sclaviei dezumanizante – „Boierii îi numeau / sclavi / țigani / și le-au furat din piept / libertatea / și din ochi lumina” –, înrobirea – “Am un jug / care îl târasc dupa mine / o mătură/ ca să fac curățenie / în toaletele din ceruri” – simbolizând desacralizarea rădăcinilor, dar și uciderea viitorului – “Copiii lor / morți și nemorți / purtau juguri / și dansau urșii”.

Trauma

Acum o mie de ani	lumile îi strigau	Dumnezeu.
se năștea o femeie	fără țară	Copiii lor
numele ei	și ei purtau	morți și nemorți
era India	atâtea țări	purtau juguri
mai târziu	în ei	și dansau urșii
viața o striga fugă,	purtau oasele	în sânii
piciorul o striga drum	facerii pământului	și între coapsele
copiii ei	și lumina aia	femeilor lor
știuți și neștiuți	pe care a suflat-o	s-a inventat dragostea

Boierii îi strigau
sclavi
robi
și le furau din piept
libertatea
și din ochi lumina.
Eu sunt
acum copilul

lu India
născut din curvia ei
prea sfânta
cu lumile care sunt
și care nu sunt.
Am un jug
care îl târasc după mine
o mătură

ca să fac curățenie
în toaletele din ceruri
am sufletul glonțuit
și fața pătată
de umbrele vagoanelor
care trec
care nu mai trec
care nu se mai opresc.

Fără a-mi comenta poezia proprie, pe tema femeii rome în sclavie și după aceea, mă limitez în a o cita în limba romani și cu traducerea pe care i-am făcut-o în limba română:

Ol Trinlava e Rromnianqe gilavindoi

Tamlipe

Gilab, juvlie
ai khâl!
So cealiol ma te shunau tut...
and see everything...
more but te dikhau tut...
they see you all...

they see you all...
I see you all...
O hulai! O hulai! O hulai!
Here, my dear, have five coins!
Na som me kathe!
Na-i khonik!

Dud

Iekhe lace geseste
O cionut lia pe i phu sar Rromni
Ai biandile lenqe dui ceavorre:
o kham ai o sumnakai

te den dud...
Ai biandili lenqe i ceai
te gilavel dud...

Bimeripe

Othe, tumende,
Sar and, pheniale?
Dikhliom o Devel
phabarindoi momelia
sar iekh phurorro acilo korkoro...
Sar te avel, ceavale, athe?

Shukar, ujo ai sasto!
Ame... sea teliaras...
ai garavas amen tumendar...
Ai amare gilia si veste
ai gilaven pen korkore
but po shukar akana desar atoska...

Trilogia alor noastre cântând

Întuneric

Cântă, femeie
și joacă!
Fiindcă-mi place să te-aud...
și să te văd...

mai mult să te văd...
să te văd...
să te văd...
eu să te văd...

Stăpânul! Stăpânul! Stăpânul!
Taci, femeie, și stai jos!
Nu sunt eu aici!
Nu e nimeni!

Lumină

Într-o bună zi
Lunul a luat-o pe pământă de nevastă
Și li s-au născut doi băieți:
soarele și aurul

să dea lumină...
Și li s-a născut fata
să cânte lumină...

Nemoarte

Acolo, la voi,
Cum e, suratelor?
L-am văzut pe Dumnezeu
arzând lumânări
ca un bătrânel rămas singur...
Cum să fie, oameni buni, aici?

Frumos, curat și cu totul!
Noi... tot plecăm...
și ne ascundem de voi...
Și cântecele noastre sunt libere
Și se cântă singure
mult mai frumos acum decât atunci...

Așadar, în timp ce sclavia romilor rămâne, în mare parte, absentă din memoria publică și din conștiința istorică generală, activiștii, cercetătorii, jurnaliștii și artiștii, mai ales romii, joacă un rol esențial în recuperarea și reconstrucția memoriei sclaviei romilor. Prin jurnalism și expresie artistică, precum teatru, film, literatură sau arte vizuale, vocile romilor nu numai că păstrează memoria sclaviei, ci și contestă amnezia colectivă.

Concluzii

Sclavia nu este recunoscută și asumată de statul român, societatea românească, istoriografia, sistemul școlar, Academia Română, Biserica Ortodoxă și puterea politică din România. Injustiția epistemică prin ocultarea sclaviei romilor are consecințe extrem de grave atât asupra conștiinței colective a romilor (autoidentificare inexplicabil stigmatizată), cât și asupra conștiinței colective a românilor (heteroidentificare stereotipă și prejudiciată a romilor). Și pentru că toate acestea se întâmplă la nivelul subtil al subconștientului, eliberarea spirituală a romilor din sclavie necesită, dacă nu la fel de multe secole cât a durat sclavia, atunci cel puțin o voință politică la fel de puternică precum cea anti-romă din perioada sclaviei.

Amnezia socială legată de sclavia romilor are două fețe, ambele hidoase: uitarea trecutului prin uciderea memoriei și construirea unei conștiințe pseudo-istorice bazate pe imagini false, pe stereotipuri și pe prejudecăți.

Rasismul românesc împotriva romilor este sistemic și structural. Mulți neromii nu înțeleg contextul în care trăiesc românii și adesea îi fac să se simtă ca și cum ura cu care se confruntă ar fi vina lor, nicidecum rezultatul unor nedreptăți istorice. Această neînțelegere exacerbează și mai mult sentimentele de ură de sine în rândul romilor. De fapt, stigmatizarea și rasismul se bazează pe statutul de subumani atribuit romilor în timpul sclaviei și perceput ca atare până în prezent.

Cel mai probabil, marcarea atestării țiganilor la Tismana (1385) sau la Cozia (1388) ar crea un precedent incomod, deoarece ceea ce ar urma în mod natural ar

*fi crearea unui monument al sclaviei (...), unde romii s-ar putea aduna, ar putea onora memoria strămoșilor lor, ar putea rememora istoria și, nu în ultimul rând, ar putea conștientiza specificul etnic și al grupului.*²⁹

Ștergerea memoriei sclaviei este continuarea sclaviei în formă spirituală. Paradoxul traumei îngropate, neexprimate este reprezentat de consecințele socio-psihologice ale sclaviei, care sunt resimțite în ciuda amneziei culturale. Pentru vindecare, trauma trebuie cercetată, readusă în memorie, comemorată și exprimată, iar durerea trebuie jelită.

Nicio lege nu poate abolii amnezia sclaviei fără contribuția fermă și concertată a tuturor actorilor din societate, de la autoritățile publice la liderii de opinie. Aici intervine, pentru politicile publice, rolul justiției tranziționale și al măsurilor reparatorii. Aici intervine, pentru societate în ansamblu, etica vinovăției, care ar trebui predată în școală, începând cu etapele foarte timpurii ale educației.

*Dar mai sunt multe de făcut. Am putea începe prin a recunoaște acest trecut la cel mai înalt nivel, prin înființarea unei comisii care să analizeze sclavia și să recunoască efectele sale asupra prezentului. Biserica Ortodoxă ar trebui să condamne public cei 500 de ani de sclavie, cerând simbolic iertare. Statul român ar trebui, printre altele, să acorde prioritate și să sprijine proiectele de cercetare despre sclavie și să redenumască orașe, clădiri, străzi după romi și neromi care au luptat împotriva sclaviei. Școala ar putea fi mai incluzivă – manualele, sărbătorile și simbolurile despre romi ar trebui utilizate într-un mod demn, care să nu întărească stereotipurile.*³⁰

Statul român trebuie să treacă dincolo de simple discuții și ceremonii ocazionale și să ia măsuri concrete. Acestea includ scuze publice, instalarea de plăci comemorative dedicate sclaviei, ridicarea de monumente și memoriale dedicate sclaviei și un program național de cercetare arhivistică privind sclavia, în scopul realizării unei bază de date și documente cuprinzătoare. De asemenea, ar trebui să se înființeze un Muzeu al Sclaviei Romilor și predarea sclaviei romilor în școli la toate nivelurile de învățământ să fie obligatorie, nu doar ca opțională. De asemenea, este esențială realizarea de documentare și filme artistice de lung metraj despre sclavie, alături de diverse alte politici reparatorii menite să asigure echitatea în raport cu romii.

Soluțiile trebuie să se concentreze pe două domenii cheie. În primul rând, societatea majoritară și instituțiile statului trebuie să promoveze recunoașterea și asumarea istoriei. În al doilea rând, este nevoie de sprijin instituțional pentru a ajuta la redobândirea demnității etnice și la reconstrucția identității rome. Scopul este de a se asigura că romii nu se mai simt ca niște ființe umane inferioare și că românii sunt eliberați de propriile fantezii și

29 Petre Petcuț 2015, p. 41.

30 DoR, 2022.

prejudecăți despre romi. Numai astfel se va putea realiza reconcilierea și dialogul echitabil între minoritatea națională a romilor și societatea majoritară.

Bibliografie

- Achim 1998 Achim, Viorel, *The Roma in Romanian History*, CEU Press, 1998
- Giurescu 1943 Giurescu, Constantin, „Tătarii ca stăpâni ai sclavilor romi”, în *Studii de Istorie Socială. Vechimea României în Țara Românească și Legătura lui Mihai Viteazul. Despre români. Despre boieri* [Studii de istorie socială. Vechimea României în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul. Despre rumâni. Despre boieri], Editura Universul, ediția a II-a, 1943.
- De Gruy 2005 De Gruy, Joy, *Sindromul posttraumatic al sclaviei*, Portland: Uptone Press, 2005.
- Fricker 2007 Fricker, Miranda, *Epistemic Injustice. Power and the Ethics of Knowing*, Oxford–New York: Oxford University Press, 2007.
- Furtună, Neacșu, Grigore 2007 Furtună, Adrian-Nicolae, Neacșu, Mihai și Grigore, Delia, *Rromii... în căutarea stimei de sine*, București: Editura VANEMONDE, 2007.
- Furtună 2019a Furtună, Adrian Nicolae (coordonator), *Sclavia romilor în Valahia* (broșură), București: Editura Centrului Național pentru Cultura Romă, 2019.
- Furtună 2019b Furtună, Adrian Nicolae (coordonator și coautor), *Sclavia romilor și locurile memoriei – Album de istorie socială*, Popești-Leordeni: Editura Dykhta!, 2021.
- Hancock 1987 Hancock, Ian, *Sindromul paria: o relatare despre sclavia și persecuția țiganilor*, Ann Arbor: Karoma Publ., 1987.
- Hancock 2002 Hancock, Ian, *Noi suntem poporul rom*, Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2002.
- Hancock 2010 Hancock, Ian, *Pericol! Țiganul educat: eseuri alese*, Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2010.
- Jacoby 1975 Jacoby, Russell, *Amnezia socială: o critică a psihologiei contemporane*, Beacon Press, SUA, 1975.
- Lamont et al. 2016 Lamont, Michele et al., *Obținerea respectului: răspunsul la stigmatizare și discriminare în Statele Unite, Brazilia și Israel*, Princeton University Press, 2016.
- Matache et al., 2021 Matache, Matache, Leaning, Jennifer și Bhabha, Jacqueline, „Ura împotriva romilor în vremuri de pandemie”, în Amy E. Meade, Arlan F. Fuller, Caitlin O. Mahoney, Jocelyn Getgen Kestenbaum (eds.), *Sănătate publică, sănătate mintală și prevenirea atrocităților în masă*, Taylor & Francis, 2021.
- Petcuț 2009 Petcuț, Petre (editor), *Romii din România. Documente*, vol. I: (1370-1580), Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, 2009.
- Petcuț 2015 Petcuț, Petre (autor), *Romii – sclavie și libertate: formarea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre 1370 – 1914*, București: Editura Centrului Național pentru Cultură Romă, 2015, <https://ikultura.ro/biblioteca/rromii-sclavie-si-libertate/>.

Surse online

- Hancock 2013 Hancock, Ian, Discursul principal „*Antiziganism – Ce înseamnă acest cuvânt*” la Conferința internațională de la Uppsala privind discriminarea, marginalizarea și persecuția romilor (23–25 octombrie 2013), disponibil la adresa: <https://www.youtube.com/watch?v=5w3gynUAbnw>
- <https://www.youtube.com/@romstoria8677>, Negoii, Ioan Valentin, Romstoria cu profu' Negoii, videoclipuri educaționale.
- <https://www.presidency.ro/ro/media/mesaje/mesajul-presedintelui-romaniei-klaus-iohannis-transmis-cu-prilejul-zilei-dezrobirii-romilor1708418300>
- <https://basilica.ro/minoritatea-romilor-de-la-robie-la-libertate-si-speranta/>
- <https://basilica.ro/patriarhul-daniel-mesaj-de-binecuvantare-adresat-romilor-biserica-implicata-in-emanciparea-lor/>
- https://www.dor.ro/obiceiulpamantului/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwzZmwBhD8ARIsAH4v1gWVimxvUog2r0x3Ad5drRApWlTfJOKkU9JxD8y0c3cHbTkNVaeqBJYaAlONEALw_wcB
- <https://www.dor.ro/obiceiul-pamantului-1-amnezie-sociala/>
- <https://www.dor.ro/obiceiul-pamantului-2-500-de-ani/>
- <https://www.dor.ro/obiceiul-pamantului-3-locurile-memoriei/>
- <https://www.dor.ro/obiceiul-pamantului-4-podul/>
- <https://www.dor.ro/obiceiul-pamantului-5-rasismul-e-convenabil/>
- <https://www.dor.ro/obiceiul-pamantului-6-datorii/>
- <https://vatra-mcp.ro/artisti-si-patrimoniul-sculptori-romani/olt/marian-petre-sculptor/>